

Češtinář Václav Ertl

Václav Ertl, od jehož úmrtí letos uplynulo 75 let (a v roce příštím si připomeneme 130. výročí jeho narození: 13.4.1875–12.2.1929), byl nepřehlédnutelnou autoritou české vědy a kultury první třetiny minulého století – bohemista, filolog, středoškolský profesor, literát, kritik, překladatel z francouzštiny, člen České akademie věd a umění, člen redakce „Naší řeči“, od roku 1919 ředitel Kanceláře Slovníku jazyka českého České akademie věd a umění, upravovatel Gebauerových školských mluvnic, autor mluvnice česko-slovenské, literárních čítanek a rukověti pro V. třídu středních škol či autor návrhů osnov pro pokusné třídy jednotné střední školy z let 1921 a 1922 a gramatické části učebních osnov „jazyka československého“ z roku 1927. Přesto František Daneš v nedávné době vyslovil obavu:

Jméno Václava Ertla [...] je v přítomné době známé, obávám se, nanejvýš z jeho přepracování Gebauerovy dvoudílné školní *Mluvnice české a Krátké mluvnice české* (Daneš 1998/1999, s. 228).

Je namístě pokusit se u příležitosti výročí Ertlova úmrtí zmíněný dluh částečně napravit, alespoň pokud jde o pedagogickou oblast všestranného díla této nevšední osobnosti.

Václav Ertl totiž znamenal pro konstituování moderního vyučování mateřštině na středních školách mimořádný přínos. Jeho vliv byl jednak nepřímý, jednak bezprostřední. Nepřímo ovlivňoval vyučování jako ředitel Kanceláře Slovníku jazyka českého, v níž otevřel prostor pro vytvářející se teorii spisovného jazyka a jazykové kultury, a jako člen redakce „Naší řeči“. Časopis byl dobovými metodikami dokonce doporučován jako pomocný studijní materiál do středoškolských knihoven (pro školy měla Naše řeč téměř kodifikační dosah) a byl vysoce hodnocen i Ministerstvem školství a národní osvěty (MŠANO).

Bezprostřední, přímý vliv Václava Ertla na vyučování mateřštině byl determinován vlastní pedagogickou zkušeností – po studiích na univerzitě dosáhl roku 1902 aprobace pro český a francouzský jazyk¹.

¹ Z jeho středoškolských působišť jmenujme reálku v Náchodě (v r. 1903 tam učil spolu s ním rovněž Kvido Hodura), reálné gymnázium Krásnohorská v Praze a od roku 1904 První českou státní reálku v Praze – Ječné ulici. Vyučoval zde však jen do prvního pololetí školního roku 1918/1919, neboť od druhého pololetí téhož školního roku až do svého skonu měl úplnou dovolenou k vědeckým účelům (to, že se vzdal pedagogické činnosti, mu bylo některými

Teoretickým otázkám jazykového vyučování se V. Ertl věnoval ještě před převratem a rovněž jeho hlavní, nejčastěji používaná učebnicová díla byla poprvé vydána před rokem 1918: *Čítanku pro vyšší třídy škol středních*, respektive pro V. třídu – s úvodem do staročeské mluvnice, poprvé vydal již v roce 1910, Gebauerovu *Mluvnici českou pro školy střední a ústavy učitelské* v roce 1914 a *Krátkou mluvnici českou záhy – dva roky poté* (1916).

Václav Ertl významně podporoval hlavní tendenci ve vyučování češtině po roce 1918, kterou byla snaha přisoudit vyučování mateřskému jazyku centrální úlohu mezi ostatními vyučovacími předměty. Tato samozřejmě znějící myšlenka byla ve skutečnosti dosti radikální – v době před rokem 1918 totiž vyučování češtině na středních školách ústřední postavení nemělo, a to nejen z důvodu politické nesamostatnosti, a tudíž menšího důrazu kladeného na mateřský jazyk, ale také proto, že samotné postavení češtiny v soustavě vyučovacích předmětů bylo méně důležité. Jako jeden ze skupiny humanitních předmětů sice byla v popředí zájmu na gymnáziích, ale v rámci této skupiny hrála až roli druhořadou za jazyky klasickými, neboť se předpokládalo, že cíle vyučování, totiž „správnosti, obratnosti, názornosti a nehledané volnosti v mluvení i psaní“ (*Učebná osnova* 1910, s. 3), může být dosaženo při vyučování latině a řečtině – bohatým pěstováním překladů latinských a řeckých textů².

Na školách reálných byla situace jiná – tam sice s ohledem na odlišné cíle vzdělání a strukturu vyučovacích předmětů byla patrná snaha programově učinit předmět český jazyk středem vyučování, ale vzhledem k tomu, že celkově skupině humanitních předmětů nebyla na těchto typech škol věnována prioritní pozornost, ztrácel opět na důležitosti oproti předmětům nehumanitního charakteru. To se po roce 1918 postupně měnilo. Krokem zásadního významu bylo uveřejnění Ertlova programového článku *Humanismus národní* ve „Věstníku českých profesorů“ (1919, s. 1–15). Václav Ertl přisoudil vyučovacím předmětům zcela nové úkoly, z nichž nejvýznamnějším bylo rozšíření obsahu učiva o věcné poznatky z oblasti nauky o národě, o lidové či národní kultuře: v budoucnu se mělo předmětem vyučování mateřštině na středních školách stát vzdělání o národě a pro národ. Vycházel z předpokladu, že národní samostatnost si uhájí pouze národ sebevědomý, dokonale vzdělaný ve své kulturní historii i současnosti, národ hrdý na to, co dokázal.

Albert Pražák krátce po Ertlově smrti o jeho programu promluvil na sjezdu profesorů filosofie, filologie a historie v roce 1929:

Ertl chtěl vzdělávati o jazyce, literatuře, chtěl vychovávatí charakter a vésti k humanitě na národním podkladě. Chtěl při češtině učit o národě a kultuře národní, lidové, při literární výchově chtěl obeznamovati s vynikajícími výtvy i s jednotlivými epochami, chtěl dokonale poučiti o básnickém díle, myšlenkově, formálně, psychologicky, sociologicky, o jeho souvislo-

² Přínos, který mělo vyučování klasických jazyků, zejména latiny, pro mateřštinu, byl pokládán částí odborné veřejnosti za nenahraditelný. Latina byla důležitým prostředkem obecného gramatického výcviku a byla dobrou přípravou především při větném rozboru, analýze věty – určování větných členů a vztahů mezi nimi.

stech s cizími literaturami, s hudbou, s výtvarnictvím, toužil vychovávat k teoretickému, praktickému, stilistickému a mluvnickému ovládnutí jazyka (*Sborník přednášek* 1929, s. 112).

Program národního humanismu byl výsledkem snah směřujících k posílení mateřštiny a domácího písemnictví, snah soustředit do vyučování češtině jazykovou, slohovou, vlastivědnou i literární výchovu ve všech jejích aspektech. Důraz kladl na citovou a charakterovou výchovu, všestranné působení na žáka. K programu se plně přihlásili členové české sekce při Klubu moderních filologů („Věstník českých profesorů“ 1919, s. 104–105) a v mnohém se na něj později navazovalo. Avšak neměl jen bezvýhradné zastánce, zvláště proto, že neúnosně rozšířil obsah učiva a ve svém důsledku přetěžoval vyučovací předmět, zejména při nedostatečné hodinové dotaci³.

Částečně odlišný postoj zaujal rovněž (např.) Vilém Mathesius, jenž se sice k Ertlově koncepci národního humanismu přihlásil, ale přesto vyslovil vůči jeho charakteru výhrady:

I nové požadavky pro pěstování národního humanismu na středních školách jsou převážně poznatkové (Mathesius 1922, s. 205).

Odpůrcem koncepce národního humanismu byl i Jan Čeněk, vítěz soutěže MŠANO o nejlepší návrh učebních osnov (1922). Zastával přesvědčení, že největší obecně vzdělávací význam sice náleží vyučování mateřštině a správně se poukazuje na to, že musí tvořit střed vyučování, ovšem odborníci – češtináři – ve snaze o zvýšení významu předmětu vložili do jeho obsahu látku příliš různorodou, a ve svém důsledku tak vyučovací předmět přeplnili. Progressivně rovněž ukotvil program do rámce celoevropských kulturních souvislostí:

Obzory naší inteligence neuzavrou se pohraničními horami ani dvorkem státního úřadu (Čeněk 1926, s. 174).

Program národního humanismu v té podobě, v jaké ho představil Václav Ertl, se sice částečně promítl do prvních popřevratových učebních osnov z roku 1919, ale v úplnosti nebyl učebními osnovami nikdy realizován (nejúplněji počátkem 20. let v reformních pokusných třídách při reálném gymnáziu na Smíchově a reálce v Karlíně; Pithardt, 1924, s. 25–26). Je ovšem pravda, že ani sám Ertl při vytváření koncepce jazykového vyučování v druhých popřevratových učebních osnovách z roku 1927, na nichž se spolupodílel, tento program nikterak významně neprotežoval a omezil se

³ Z výsledků velké dotazníkové akce Ministerstva školství a národní osvěty z roku 1919 vyplynul požadavek, aby vyučující mateřského jazyka byli kompetentní poskytovat studentům i poznatky vlastivědné a aby byli při své vysokoškolské přípravě zkoušeni i z moderních dějin – z 331 účastníků, kteří odpovídali na otázky týkající se mateřského jazyka, jich 303 požadovalo, aby se vyučování změnilo ve smyslu Ertlova národního humanismu a na národním podkladě sledovalo zejména cíle humanitní a národovecké. Proti byly jen dva středoškolské ústavy, které vyjádřily explicitně, že program, tak jak je v Ertlově článku vymezen, nelze z časových důvodů zvládnout (*Výsledky ankety...* 1922).

pouze na proklamativní zdůraznění národního principu. Přínos programu vidím zejména v tom, že akceleroval proces, během něhož český jazyk postupně zaujímal v soustavě vyučovacích předmětů centrální postavení⁴.

Podruhé vystoupil Václav Ertl významně při diskusích týkajících se pojetí vyučování mateřštině na Slovensku. Státním a zároveň vyučovacím jazykem po většinu meziválečného období byl v Československé republice tzv. „jazyk československý“ ve dvou spisovných zněních, českém a slovenském. Učební osnovy byly vypracovány zvlášť pro Čechy, Moravu a Slezsko (Věstník MŠANO 1, 1918/1919, s. 251–268) a zvlášť pro Slovensko (Věstník MŠANO 3, 1920/1921, s. 102–108) a byly poznamenány zřetelnou nevyvážeností v obsahu vzdělání mezi českou a slovenskou variantou. Nároky na získané vědomosti a dovednosti týkající se druhého znění spisovného jazyka byly v případě slovenských studentů vyšší než v případě studentů českých. Právě Václav Ertl byl jedním z těch, již se zasazovali o odstranění zmíněné nerovnováhy, a posléze se stal i členem komise připravující za předsednictví Jaroslava Vlčka nové učební osnovy, které původní nedostatky odstranily (v rámci komise zpracovával koncepci gramatického učiva pro gymnázia a reálky).

Praktický přínos pro vyučování mateřštině lze vidět v Ertlových učebnicích, určených pro jazykovou, ale i literární složku vyučovacího předmětu. Především šlo o přepracování učebnic Jana Gebauera, a to jeho *Mluvnice české pro školy střední a ústavy učitelské a Krátké mluvnice české*. Tyto učebnice nejenže vykazují některé koncepční modifikace (je v nich patrná snaha o větší vazbu na současný jazyk), ale dila – zejména *Mluvnice česká* – sice nesou jméno Jana Gebauera, ale v podstatě je to již Ertlova samostatná práce (např. Daneš 1975). Mluvnice J. Gebauera – V. Ertla měly na středních školách dominantní postavení až do vydání *České mluvnice a cvičebnice* Jana Mašína v roce 1926, ale jejich úloha nebyla zanedbatelná ani v 30. letech 20. stol. (Čechová 1991). Jazykově tak vychovaly nejméně dvě generace studentů, a to nejen na gymnáziích a učitelských ústavech – velmi dlouho se udržely i na středních školách průmyslových a hospodářských a zprostředkovaně i na obchodních akademiích – *Česká mluvnice s připojenou cvičebnicí a slovníčkem pro obchodní školy* Jana Kaňky (1. vydání Praha, 1929) se programově hlásila k tomu, že mluvnické zásady J. Gebauera – V. Ertla přebírá.

Sepsáním *Stručné mluvnice česko-slovenské*, rovněž určené pro střední školy, reagoval Václav Ertl již v roce 1919 na nově vzniklou politickou situaci (mluvnice přináší výklad českého a slovenského hláskosloví a tvarosloví, v příkladových částech je přehledně graficky rozdělena na část českou a slovenskou). Gramatické výklady, a to zkrácené výklady historické gramatiky, obsahuje i úvodní část Ertlovy

⁴ Dalším přelomovým Ertlovým požadavkem bylo vložit těžiště formativního působení v jazykové výchově do vyučování mateřštině. Ertl se rovněž hlásil k názoru reprezentovanému Jednotou českých matematiků a fyziků, moderními filology a přírodopisci, totiž že formální poznatky mají spočívat na bezpečném ovládnutí spisovného jazyka a na něm založeném jazykovém vzdělání obecně.

čítanky pro V. třídu středních škol. Spojení gramatických výkladů s texty ke čtení bylo nepochybně funkční – odpovídalo totiž požadavku učebních osnov, aby byly jevy historické gramatiky probírány vždy v kontextu staročešské četby. Z výročních zpráv středních škol vyplývá, že čítanka Václava Ertla byla ve dvacátých letech jednoznačně nejčastěji používanou čítankou pro V. třídu, a to nejen na všeobecněvzdělávacích středních školách⁵.

Václav Ertl se zapojoval do didakticko-metodických diskusí o podobě vyučování „československému jazyku“ často. Mnohé dodnes aktuální myšlenky vyslovil v obsáhlé studii *Mateřský jazyk a střední škola* (1928), později otištěné v posmrtně vydaném souboru *Časové úvahy o naší mateřštině* (1929). Hovořil zde o krizi soudobého spisovného jazyka, jejíž příčiny viděl především v odborné přípravě středoškolských profesorů, kteří se na univerzitě se studiem spisovného jazyka nesetkávali, a v stále přežívajících zastaralých metodách výuky. Pojmenoval hlavní nedostatek mluvnického vyučování: „[...] nesprávné rozvržení vyučovací látky, pocházející z nesprávného hodnocení jednotlivých stránek mateřského jazyka a jevící se především ve zjevném přeceňování a hypertrofii tvaroslovi“ (Ertl 1928, s. 55), jež spolu s převládající výukou formální skladby přispívá k přeceňování formální stránky ve vyučování mateřskému jazyku. Požadoval, aby se mateřskému jazyku učilo individuálně a účelně, aby se nemařil čas učením toho, co už studenti sami znají, bezduchým memorováním paradigmát, aby se přihlíželo k nářeční příslušnosti studentů

⁵ Již jsem se zmínila o *České mluvnici a cvičebnici pro I. a II. (III. a IV.) třídu středních škol* Jana Mašína (Praha 1926, 1928). První vydání této učebnice bylo impulsem k rozhoření sporu, jenž poznamenal poslední roky Ertlova života. Již první recenze Jana Čenka ve „střední škole“ (1926), přijala učebnici v podstatě kladně a nepřímo kritizovala stávající Ertlovy učebnice jako metodicky nepropracované: „Mašínova mluvnice a cvičebnice přišla právě včas a je nesporně, že ovládne na našich středních školách všeobecně již proto, že je to jedině naše učebnice gramatiky pro střední školy upravená metodicky [proložila M. Š.]“ (Čeněk 1926, s. 246–249). J. Čeněk však již vzápětí svůj názor relativizoval, když Mašínovy učebnice přisoudil pouze nejnižším třídám středních škol: „Nebude nezbytně potřeba, aby i pro vyšší třídy byl vydán nový díl. Pro tyto třídy poslouží jistě způsobem po vědecké stránce vynikajícím mluvnice Ertlova, kdežto Mašín bude nezbytný pro první a druhou třídu“ (Čeněk 1926, s. 248–249).

Mašínovu učebnici kladně přivítal rovněž František Záborský, naopak příkře reagovali Josef Straka a právě Václav Ertl. Vyslovil se proti Mašínově učebnici velmi ostře, když ji označil za podprůměrnou a vadnou po vědecké i metodické stránce (1928, s. 61), a to zejména proto, že na vyučování mateřštině bezmyšlenkovitě přenáší metodu vyučování cizím jazykům (svoje tvrzení doložil řadou příkladů). Kritická diskuse přerostla v osobní spor, v němž F. Záborský napadl V. Ertla, že „z humanitáře [!] Ertla mluví konkurenční zášť“ (1929, s. 22), a negativně se vymezil i proti jazykovému učivu, zejména proti podceňování formálního tvarosloví, v učebních osnovách z roku 1927, které koncipoval právě Václav Ertl. Sám Mašín stál stranou diskusí, ale z pozdějších, přepracovaných vydání učebnic je patrné, že Ertlovy výtky zohlednil.

a k jejich individuální jazykové vybavenosti. Uvedené zásady přenesl i do učebních osnov z roku 1927, v nichž skutečně teoretické tvarosloví významně omezil a soustředil se zejména na jeho praktické ovládnutí⁶.

Václav Ertl zemřel předčasně v roce 1929 ve věku 54 let, a nemohl tak již zasáhnout do tvorby nových učebních osnov z roku 1933, ani nemohl být svědkem zrodu zcela nového typu učebnice-cvičebnice mateřštiny ve 30. letech 20. století, který jeho názory na vyučování v mnohém potvrdil.

Literatura

- Čechová M., 1991, *Místo tzv. školských mluvníc J. Gebauera v jeho tvorbě a ve vývoji vyučování češtině*, „Acta Universitatis Carolinae. Slavica Pragensia” XXXV, s. 79–91.
- Čeněk J., 1922, *K reformě střední školy: návrh učebné osnovy jednotné střední školy v republice Československé*, Praha.
- Čeněk J., 1926, *Střední školství, jeho vývoj a jeho problémy*, Praha.
- Daneš F., 1975, *Sto let od narození Václava Ertla*, „Naše řeč” 58, s. 249–255.
- Daneš F., 1998–1999, *Václav Ertl stále aktuální*, „Český jazyk a literatura” 49, s. 227–230.
- Ertl V., 1914, *Gebauerova »Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské. I. Hlásokoslovi, Nauka o slově. II. Skladba. Vydání pátá, podstatně změněná*, Praha.
- Ertl V., 1916, *Gebauerova »Krátká mluvnice česká. Vydání páté, podstatně změněné*, Praha.
- Ertl V., 1919, *Humanismus národní (návrh na reformu vyučování češtině na školách středních)*, „Věstník českých profesorů” 26, část pedagogická, s. 1–15.
- Ertl V., 1919, *Stručná mluvnice česko-slovenská*, Praha.
- Ertl V., 1928, *Mateřský jazyk a střední škola*, „Naše řeč” 12, s. 49–62, 73–85.
- Ertl V., 1929, *Časové úvahy o naší mateřštině*, Praha.
- Ertl V., Grim J., Vlček J., Máchal J., 1910, *»Čítanka pro vyšší třídy škol středních. V. Ertl: Díl první pro V. třídu*, Praha.
- Hodura K., 1949, *Václav Ertl. † 12. 2. 1929*, „Naše řeč” 33, s. 47–49.
- Jelinek M., 2001, *Václav Ertl jako kritik jazykového purismu*, „Sborník prací Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity. Řada jazykovědná” [Opava], red. I. Kolářová, L. Pavera, s. 86–94.
- Kuchař K., 1929, *† Prof. Václav Ertl. Přehled jeho literární činnosti*, [in:] *Výroční zpráva České státní reálky v Praze II (v Ječné ulici) za školní rok 1928/29*, Praha, s. 5–10.
- Mathesius V., 1922, *Mateřský jazyk a domácí literatura základem národní výchovy v Anglii*, „Naše řeč” 6, s. 193–205.

⁶ Proti některým uvedeným názorům vystoupil později Miloš Weingart („Časopis pro moderní filologii a literatury” 17, 1931, s. 365), jenž se s Ertlem střetl již v komisi pro přípravu učebních osnov z roku 1927, a to ohledně požadavku na ovládnutí druhého znění spisovného jazyka českými a slovenskými studenty. Vytkl Ertlovi, že podcenil význam gramatické soustavy a zvláště uvědomělé znalosti gramatických kategorií (o to však Ertlovi nikdy nešlo), a rovněž odmítl, že by se na Karlově univerzitě neučil soudobý spisovný jazyk.

- Pavlíček V., 1988. *Vývoj výuky českého jazyka na středních školách v období meziválečném*. Diplomová práce, v rukopise, FFUK.
- Pithardt J., 1924, *Reformní pokus na reálce karlínské*, [in:] *Z našeho pokusného školství*, Praha, s. 25–26.
- Sborník přednášek proslavených na prvním sjezdu profesorů filosofie, filologie a historie v Praze 3.–7. dubna 1929*, 1929, Praha, s. 63–145.
- Straka J., 1928, *Jan Mašín, »Česká mluvnice a cvičebnice pro I. a II. třídu středních škol«*, „Časopis pro moderní filologii a literatury, část didaktická“ 7, s. 21–25.
- Straka J., 1929, *Odpověď na obranu prof. Zábranského*, „Časopis pro moderní filologii a literatury, část didaktická“ 8, s. 24–25.
- Učebná osnova pro jazyk český na středních školách s vyučovacím jazykem českým*, 1910, Praha.
- Výsledky ankety MŠANO z roku 1919 o reformě střední školy*, 1922, Praha.
- Zábranský F., 1927, *Jan Mašín, »Česká mluvnice a cvičebnice pro I. a II. třídu středních škol«*, „Časopis pro moderní filologii a literatury, část didaktická“ 6, s. 24–25.
- Zábranský F., 1929, *O Mašínovu »Českou mluvnici a cvičebnici«*, „Časopis pro moderní filologii a literatury, část didaktická“ 8, s. 5–7, 21–24.
- Zábranský F., 1929, *Nové osnovy pro jazyk československý na školách středních s československým jazykem vyučovacím*, „Časopis pro moderní filologii a literatury, část didaktická“ 8, s. 33–40.
- Zábranský F., 1929, *Jan Mašín, »Česká mluvnice a cvičebnice. Díl druhý. Pro III. a IV. třídu středních škol«*, „Časopis pro moderní filologii a literatury, část didaktická“ 8, s. 40–42.
- Výroční zprávy reálky v Praze na Novém Městě (v Ječné ulici) za školní rok 1918–1919*, 1919, Praha.

Martina Šmejkalová, Praha

Несколько слов о научных чтениях 26 апреля 2004 г. в Москве глазами петербургских участников¹

26 апреля на кафедре славянской филологии МГУ им. М.В. Ломоносова состоялись научные чтения памяти заслуженных профессоров А.Г. Широковой и Р.Р. Кузнецовой. Значение проф. А.Г. Широковой и проф. Р.Р. Кузнецовой для развития славистики в России, в особенности богемистики, 2-ой половины XX века трудно переоценить. Достаточно отметить, что многие поколения богемистов воспитывались на их научных трудах; их роль в развитии славистики высоко оценивается в чешской и словацкой филологической науке.

¹ Были опубликованы материалы чтений: *Материалы научных чтений памяти Р.Р. Кузнецовой и А.Г. Широковой*. Москва: МаксПресс, 2004.